

ERKÖLCS ÉS SZOCIOLÓGIA

Referátumom témája közvetlenül nem illik bele az orvostudományi szekció tematikájába. Távlatból indulva azonban bizonyos csatlakozásokat találhatunk. Az ember biológiai és kulturális evolúciója között a szociobiológia képviselői feloldhatatlan ellentmondást látnak. Szerintük a feloldhatatlan ellentét többek között abból fakad, hogy az orvostudomány, mint a kulturális evolúció terméke, a természetes szelekció ellen ható tevékenységet végez azáltal, hogy még praenatalis szakaszban harcot folytat a kevésbé életképes utódok megmentéséért, akik aztán tovább rontják az emberiség genetikai állományát.

Edward O. Wilson nevével fémjelzett szociobiológia, amely a genetika, etológia, populációbiológia, ökológia metszesterületén alakult ki, az evolúciós megközelítés határait olyan szélesre tágította, hogy a természetes szelekció hatáskörébe vonta az állati viselkedést is, különösen az állati társas viselkedés különböző formáit. Ezzel egy új paradigma született, mégpedig annak a felismerése, hogy nemcsak a biológiai struktúrák, hanem a társas viselkedés formái is az evolúció során alakultak ki. A viselkedési formák, amelyek növelik az állatok alkalmasságát a túlélésre, hozzájárulnak az alkalmasságot hordozó gének elterjesztéséhez, a következő nemzedékben való megjelenéséhez. A társas viselkedés paradigmájának központi gondolata, hogy minden állatfaj társas viselkedése és az adott faj egy meghatározott nagyságú populációjának a genetikai struktúrája között korreláció állapítható meg. Ezen alapszik, hogy az adott fajok társas viselkedése levezethető biogramjukból. Wilson hangsúlyozza, hogy a "szociobiológia definíciója szerint, mindenféle organizmus mindenféle társas viselkedésének biológiai alapját szisztematikusan vizsgálja... Célja a társas viselkedés általános evolúciós és biológiai törvényeinek kidolgozása, amely törvények aztán elfogulatlanul terjeszthetők ki az ember vizsgálatára is."¹

A szociobiológia az emberi magatartás általánosnak, egyetemesnek vélt formáit a természetes szelekció művének tekinti, amelyek rögzültek az ember génállományában. Wilson a komplex emberi magatartás és a genetikai meghatározottság sajátos összefüggése alapján arra a következtetésre jut, hogy a jövőben "az erkölcsi kódexet genetikailag pontos és ily módon tisztességes alapon kell kidolgozni."² A szociobiológia kutatási szempontjai erkölcsi kérdésekben amennyiben jogosnak tekinthetők, amennyiben az ember társas viselkedésének erkölcsi aspektusai kapcsolatban vannak az ember biológiai evolúciójával. Ennek a feltételezhető összefüggésnek a reményében a szociobiológia képviselői kísérletet tesznek arra, hogy az újszintézisnek nevezett evolúciós teória segítségével az ember erkölcsi életének biológiai fundamentumát feltárják.

A szociobiológiának az erkölcsi kérdésekben való illetékességét, illetékességének jellegét és mélységét a következő kérdések alapján kísérreljük megválaszolni:

- 1./ Milyen formában és mértékben járulhat hozzá az evolúció és az etológia elmélete adekvátabb erkölcsképünk kialakulásához?
- 2./ Alkalmasak-e a szociobiológiai megközelítés paradigmái az erkölcsi rendszerek megalapozásához?

Az erkölcs kialakulása szempontjából elengedhetetlen biológiai előzményeinek vizsgálata,³ amely a darwini evolúciós elmélethez nyúlik vissza.⁴ Darwin jutott először arra a következtetésre, hogy az erkölcs előzményeinek a feltárása lehetséges az állati evolúció keretei között. Az erkölcs farrását, előzményeit a társas ösztönben kereste és számos példával igyekezett dokumentálni. Felfigyelt arra, hogy a magasaabbrendű állatok társas kapcsolatában a rokon- és ellenszenvérvések jelentős mértékben megnyilvánulnak, eléggé általános a kölcsönös szolgálat, egymás figyelmeztetése a veszélyre. Ugyanakkor a lelkiismeret, a jó és rossz megkülönböztetésének erkölcsi elemeit is felfedezni véli az állatoknál, főleg a kutyánál. E területen is bizonyítani akarta az embernek az állatvilágból való származását. Azonban tisztában volt azzal, hogy a lelkiismeret egyik lényeges feltétele a tudatosság. Más összefüggésben rámutatott az állatoknál megfigyelhető társas ösztön korlátaira, amelyek kizárják, hogy "erkölcsi törvénnyel", "erkölcsi ítélkezés" képességével rendelkezessenek.

Darwin érdeme, hogy az erkölcsnek, mint specifikus társadalmi jelenségnek a természeti előfeltételeire felhívta a figyelmet, s ezek feltárásához az evolúciós elmélet keretei között nagy lendületet adott.

A szociáldarwinizmus, Darwin gondolatrendszeréből azokat az antropomorf elemeket emelte ki, amelyek alkalmasnak tűntek a társadalmi agresszióknak a biológiai szférába való visszavezetésére. A szociáldarwinisták számos tételét az etológia kiemelkedő képviselői, N. Tinbergen és G. Tembrock bírálólag vetették alá az állatok társas viselkedésében olyan összefüggésekre mutattak rá, amelyek az erkölcsi érzék kialakulásának előtörténete szempontjából döntő jelentőségűek.

Konrad Lorenz és tanítványai a társas életmód legelembb formáit már az alacsonyabbrendű állatoknál kísérletileg bizonyították. Az etológusok feltételezik, hogy a társas életmód iránti szükségletnek a biológiai alapjait a faj genetikai konstitúciójában kell keresni.

Az erkölcs genetikai, biológiai előzményeinek a meglétét leginkább azok a kutatások, megfigyelések támasztják alá, amelyeket természetes körülmények között élő emberszabású majmok hordaéletében vizsgálnak az etológusok. A csimpánzközösségekben kialakult alá- és fölérendeltségi viszonyok, anya-kölyök viszony, testvérkapcsolatok, a hosszú utódgondozás, a betolakodókkal szembeni közös védekezés, a tapasztalatok tanulás útján történő elsajátítása és a kommunikációs kapcsolatok az antropogenezis, a társadalmiasulás előképét nyújtják.⁵ Az együttműködés, a közös tevékenység, az egyre fontosabb szerepet játszó tanulás adaptív

értékkel bír, enélkül nem alakulhattak ki a biológiai egymásra utaltságon túli szociális kapcsolatok.

Az etológia eredményei - az ösztönfogalom korszerűsítése, a zárt és nyitott genetikai programok megkülönböztetése, s valamint az a tétel, hogy az intelligencia nem az ösztönre közvetlenül ráépülő evolúciós szint - jelentős mértékben elősegítették az erkölcs genetikai előzményeinek a feltárását. Ezek az eredmények ugyanis rávilágítanak arra, hogy az állati viselkedés nem egyszerűen környezeti ingerekre adott passzív válasz, hanem a környezeti feltételekhez való differenciált alkalmazkodás során alakul ki, amelynek szerves részét alkotja az állati közösségekben az egymáshoz való alkalmazkodás biológiai szükséglete is.

Az evolúciós megközelítés elvi és metodológiai bázisán az etológia fent jellemzett, kísérletileg ellenőrzött eredményeit úgy értelmezhetjük, hogy a magatartást szabályozó biológiai mechanizmusok (genetikai, idegi, hormonális stb.) maguk is módosulnak annak a következtében, hogy a megváltozott környezet sajátos tevékenységformákat hív életre az alkalmazkodás és a szelekció során, s mindezek a változások évmilliók alatt rögzülnek genetikailag. A hominizáció folyamatában a következő, egymással szorosan összefüggő változások jellemzik az állati őseink és a kialakuló ember életében lezajlott evolúciót:

- morfológiai és funkcionális változások (végtagok differenciálódása, egyenes testtartás, kéz kialakulása és manipulációja, binokuláris látás, az agy morgológiai és funkcionális változásai, gégefő állásának és működésének megváltozása);
- a csoportos élet és kapcsolatok fejlődése (dominancia és függés, nemek szerinti szerepek elkülönülése, a hordaéletmód jelentősége a tanulás eredményeinek átörökítésében és az elhúzó utódgondozásban, az ösztönös jellegű munka és primitív szerszámok készítésének gyakorlatában);
- a pszichikum fejlődése az állati intellektustól a konkrét érzékeltes gondolkodáson át az elvont gondolkodásig;
- az állati kommunikáció fejlődése a hangreakciókban és testtartásban testet öltött jelzésekben át a tagolatlan, tagolt nyelv kialakulásáig.

A hordaéletben az ember állati elődeinek a viselkedésében egyre jelentősebb szerepet játszik a változó környezethez való alkalmazkodás mellett a fajtársak egyre bonyolultabb magatartásának a "figyelembevétel", "mérlegelése", "értékelése". Azonban az erkölcs közvetlenül nem a társas ösztön szükségletéből alakult ki (noha az erkölcs nem jöhetett volna létre a biológiai kényszeren alapuló társas viselkedés nélkül), hanem egy új forrásból, a létfenntartás termelésének a szükségleteiből. Ugyanis az ember az állatvilágból nem tudattartalmakat hozott, hanem biológiai struktúrákat és funkciókat (beleértve az adaptív értékű társas viselkedési formákat is), amelyek a sajátosan új mozgásforma keretei között maguk is humanizálódtak. A hordaösztön már csak azért sem alakulhatott át közvetlenül társadalmi viselkedéssé, mert még a természetes kiválasztódás keretei között fejlődő munkaadaptáció nemcsak a természethez és a közösséghez való alkalmazkodás hatékonyabb eszköze volt, de együtt

tal ellentmondásba is került a biológiai adaptáció konzervatív formáival, különösen a zoológiai individualizmussal. Ugyanis a szerszámhasználat és -készítés folyamatában a tapasztalatok átadásának társadalmi elemei előnyösebb alkalmazkodást biztosítottak a környezethez, mint a csupán genetikailag rögzített evolúció eredményei. Az állati magatartás-génekben rögzült információi kezdetben kedvező feltételeket biztosítottak a társadalmi magatartás elemei befogadására (amelyek tartalmilag különböztek az állati magatartástól), később azonban szűknek bizonyultak számukra. Az állati magatartás tisztán állati-biológiai formái oly mértékben korlátozódtak, amilyen mértékben a természetes kiválasztódás meghatározó voltát kezdte "belülről" kiszorítani a társadalmi determináció.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy az evolúciós elmélet, az evolúciós szempontokat messzemenően érvényesítő etológia által járul hozzá erkölcsképünk pontosításához, hogy feltárja azokat a mechanizmusokat, amelyek az állati társas magatartás és biológiai alapjával szolgáló struktúrák és funkciók kialakulásához vezettek.

A második kérdésünk azzal kapcsolatos, hogy a szociobiológia paradigmái, tételei alapján felépíthetünk-e egy adott erkölcsi rendszert?

A szociobiológia az evolúciós megközelítésbe ágyazott nézeteit az erkölcsről arra alapozza, hogy az ember, mint az evolúció terméke nemcsak anatómiai-biológiai, leszármazási-rokonsági, hanem alapvető viselkedésbeli sajátosságain keresztül is kapcsolatban áll az állatvilággal. Ezért a szociobiológia képviselői az állatvilágból örökölt biológiai alapokat alkalmasnak találják a társadalmak szerkezetének a vizsgálatára. Az emberi magatartást szabályozó erkölcs fundamentumát az ember génállományában keresik. "A tizenkilencedik század közepe óta ismételt kísérletek történtek - közülük a szociobiológia jelenti a legfrissebbet - az erkölcsök etológiai-evolúciós megfontolásokra való alapozására"⁶ - írja Francois Jacob, francia biológus.

Wilson az erkölcsfilozófia különböző megjelenési formáit nem tartja kielégítőnek, mert szerinte az embernek veleszületett jogai és erkölcsi direktívái vannak, amelyek az embert túlélésre ösztönzik, serkentik. Ezért, mint mondja, "az etikát ki kell venni a filozófusok kezéből, az etikát biologizálni kell"⁷. Más összefüggésben, a biologizálással szembeni vádak súlya alatt, azt hangsúlyozza, hogy az evolúciós elmélet és a genetika nem nyújthat természetes erkölcsi mértéket cselekedeteink megítélésére, mert hogy egy tulajdonság adaptív és az életre való alkalmasságot maximalja, nem jelent erkölcsi értéket, jót vagy rosszat, csupán az ember evolúciós múltjában a viselkedésbeli késztetéseket, hajlamokat, stratégiákat kutatja, de nem minősít erkölcsileg. D.P. Barash, aki mérsékeltabb formában fejti ki a biológiai és az erkölcsi feltételezett viszonyát, erről a következőket írja: "Az evolúció nem ad az embernek természetes erkölcsi mértéket más állatok vagy más emberek cselekedeteinek megítélésére. Erkölcsi normáinkat azonban valahonnan merítjük, és nem volna meglepő, ha ezeknek a döntéseknek a háttérében öntudatlan alkalmassági (fitness) számítások állnának. Könnyen lehet, hogy arra szelektálódtunk, hogy a saját alkalmasságunkat növelő

viselkedéseket, például a barátok és rokonok iránti kedvességet és az idegenekkel szembeni ellenségességet értékeljük és helyeseljük. Az ilyen erkölcsi forrásokból származó problémák egyike az, hogy a számomra optimális erkölcsösség, legalábbis valamelyest ellentétben van a másik egyén hasonló megfontolásaival. Az emberi társadalmak alapjául szolgáló megoldás talán a társadalmi korlátozások előírta erkölcs... A lényeg mindenesetre az, hogy az evolúciós kritériumok tudatos alkalmazása az erkölcsi döntésekben: visszaélés a természet világával. Ugyanakkor lehetséges, hogy öntudatlanul hozott erkölcsi döntéseinkért végsősoron ugyanezek az evolúciós kritériumok a felelősek."⁸

Barash hosszan idézett gondolata rávilágít a biogram és a társadalmi értelemben felfogott erkölcs kapcsolatának szociobiológiai értelmezésére, amely szerint létezik a biogramban rögzített késztetés a biológiai alkalmasságra, amelyet a társadalomban élő ember kultúrálisan meghatározott erkölcsre vagy elnyom, vagy megerősít. Mindenesetre az erkölcs csak a gének előírta viselkedéshez viszonyulhat, sőt az erkölcsi döntésekért az evolúciós kritériumok (genetikai struktúra, természetes kiválasztódás, alkalmasság) a felelősek.

A szociobiológusok visszautasítják azokat a vádakot, miszerint az erkölcsi "legyen"-t naturalizálják. Azonban a "van"-t és a "legyen"-t igen speciális értelemben használják. Wilson szerint a "van" nem más, mint a pleisztocénkori vadászó-gyűjtögető ember természetének, életmódjának az evolúcióban rögzült genetikai adottsága, amellyel nem lehet igazolni jelenlegi és jövőbeni társadalmi gyakorlatunkat. Például a neolitikumbeli őseinkben a háborúra készítő gének előnyt biztosítottak a létért való küzdelemben, de ma a háborúra való genetikai késztetés öngyilkossághoz vezetne. Öreg, primitív génjeink tehát terhet jelentenek a kulturális evolúció számára. Wilson szerint a "legyen" erkölcsét a kultúra fogalmazza meg, amelyet mindig meg lehet változtatni, a genetikai hajlamokat ki lehet játszani."⁹

A szociobiológia azt állítja, hogy az evolúciós biológiai törvényeket kiterjeszti az emberi magatartásra, "logikusnak" tűnik, hogy az állati viselkedés az ember magatartásában jelentős mértékben megnyilvánul. Ennek alapján levonja azt a következtetést, hogy az ember biogramjában rögzült társas viselkedés genetikai programja (amely az ősembereknél is inkább nyílt) alapvetően megegyezik a hozzá közelálló fajok genetikai programjával. Az emberben megnyilvánuló "állati magatartás" alapját arra vezeti vissza, hogy a csimpánz és az ember génkészlete 99 %-ban megegyezik. Az evolúcióbiológia más iskolázottságú képviselői viszont elsősorban azt hangsúlyozzák, hogy "a társadalmi jelenségek szintén rendelkeznek evolúcióval és evolúciós törvényszerűségekkal, ezek azonban nem azonosak a biológiai evolúcióéval, hanem egy arra ráépült, magasabbrendű mozgásformát jelentenek. S e tekintetben óriási a távolság a csimpánz és az ember között!"¹⁰

A szociobiológia olyan módszerrel igyekszik bizonyítani az állati és emberi magatartás alapvetően közösnek tekintett gyökereit, hogy az ember igen változatos magatartásáról lehántja az egymástól igen nagy mértékben különböző kulturális formákat, variációkat, s így

történeti kortól, kulturáktól függetlennek tartott magatartásbeli univerzálék mutathatók ki, mint például az agresszió, territorialitás, ünzetlenség, szülői és párválasztás struktúrája. A szociobiológia ezeket az univerzálékat értékmentes viselkedési formáknak tekinti, mivel az ember biogramjával állnak összefüggésben, de a kulturálisan meghatározott erkölcsi életben, mint kiindulópontokat értelmezi. Felfogásában a gének evolúciós, időbeli eloszlása egymástól viszonylag jól elkülöníthető viselkedésformák felé hajt, készlet bennünket. "A magasabbrendű etikai értékek kulturális evolúciója rendelkezik-e saját fejlődési iránnyal és hangsúllyal és teljes egészében helyettesítheti-e a genetikai evolúciót?" - teszi fel a kérdést Wilson, s nyomban a következő választ adja, - "Az hiszem nem. A gének pórázon tartják a kultúrát. A póráz igen hosszú, de az értékeket elkerülhetetlenül el fogják nyomni annak megfelelően, hogy milyen a visszahatásuk a génegyüttesre. Az agyvelő evolúciós termék. Az emberi viselkedés - mint a legmélyebb képesség az emocionális reagálásra, amely hajtja és vezeti ezt - az a különleges eljárás, amely révén az emberi génállomány érintetlen és az is marad. A moralitásnak nincs más demonstrálható végső funkciója."¹¹

Az etológusok, biológusok egyrésze megkérdőjelezi azt, hogy az evolúció törvényei úgy vezérelnék magatartásunkat, társasviselkedésünket, mint az állatokét. J.B. Slater, angol etológus azt a gondolatot fejti ki, hogy génjeink olyan rugalmasságot biztosítanak, hogy a gének előírása nélkül, "a génjeink adta lehetőségekre alapozva tehát különféle erkölcsi kódexek alakíthatók ki, mint ahogyan a valóságban is több létezik".¹² A plasztikusság jegyeivel rendelkező emberi génállomány igen sokféle magatartás elsajátítására ad lehetőséget, amelynek csupán embervoltunk és történelmi korlátaink szabnak határt. "Semmivel sincs több okunk evolúciós magyarázatot keresni erkölcsi szabályokra - hangsúlyozza Francois Jacob, francia biológus -, mint mondjuk a költészetre vagy a fizikára. És még soha senki nem vetette fel a matematika biológiai elméletét."¹³

A marxista igényű filozófiai antropológia emberképe nem nélkülözheti a genetika, humán etológia stb. szaktudományos eredményeit. Szükségképpen a biológiai és a társadalomtudományok eredményeinek bázisán korszerűsíti emberfelfogását. Az emberi lényeg hagyományos értelmezése az ember biológiai specifikumaitól elkülönített társadalmi minőségre koncentrált (ez jogos volt a marxizmus kialakulása idején a naturalista, spiritualista emberkoncepciókkal való vitában). Az emberi lényeg azonban nem érthető meg a humán organizmus sajátos struktúrái és funkciói nélkül. Az ember lényegét, specifikumát ugyan nem találjuk meg génjeink, agyunk mélyén, de nélkülük sem. A filogenezis során a formálódó emberi-társadalmi környezet, mint a mutatív-szelektív folyamatok egyre jelentősebb tényezője az állatvilág organizmusát olyan irányban "lendítette ki", hogy a faji képességek genetikai rögzítését felváltotta egy olyan genetikai konstrukció, amely csupán a társadalmi emberré való alakulás lehetőségét kódolta. Tehát nem arról van szó, hogy a marxista filozófiai antropológia tagadja az emberi viselkedés genetikai meghatározottságát, csupán a szaktudományok eredményei alapján nem látja megalapozottnak a szociobiológia azon állítását, hogy az állatvilág-

ből, az emlőstevből átmentett génjeink meghatározott konstrukcióban konkrét viselkedési formákat írnak elő, még ha lazább, képlékenyebb formában is, mint pl. a csimpánzok esetében.

JEGYZETEK

- 1 E.O. Wilson: Bevezetés. In: D.P. Barash: Szociobiológia és viselkedés. Natura, 1979. 17-18. old.
- 2 Idézi J.B. Slater: Az evolúció értékei és az erkölcs mércéi. Élet és tudomány, 1985/47. 1478. old.
- 3 Lásd részletesebben Huszár Tibor: Erkölcs és társadalom. Kossuth Könyvkiadó, 1983. 13-37. old.
- 4 Ch. Darwin: Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése. Gondolat, 1963.
- 5 J. van Lawick-Goodall: Az ember árnyékában. Gondolat, 1980.
- 6 Francois Jacob: A lehetséges és a tényleges valóság. Európa, 1986. 49. old.
- 7 Idézi Bereczkei Tamás: Szociobiológia és ideológia. Világosság, 1987/1. 7. old.
- 8 David P. Barash: Szociobiológia és viselkedés. Natura, 1980. 157. old.
- 9 Lásd Bereczkei Tamás: Id. mű 10. old.
- 10 Vida Gábor: Az evolúciós elméletek evolúciója. Társadalmi Szemle, 1984. 12. szám 93. old.
- 11 Edward O. Wilson: On Human Nature. Harvard University Press, Cambridge - Massachusetts - London, Engländer, 1978. 167. old.
- 12 J.B. Slater: Id. mű 1479. old.
- 13 Francois Jacob: Id. mű 50. old.